

Model dostępnego parku

przyrodniczego część I

Zagadnienia ogólne i teoretyczne

Opracowanie zostało przygotowane przez Państwowy Fundusz Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych w latach 2021 – 2023 w ramach zrealizowanego projektu „Obszar chroniony, obszar dostępny”, który stanowił projekt pozakonkursowy, wdrożeniowy w ramach Programu Operacyjnego Wiedza Edukacja Rozwój, Oś Priorytetowa IV Innowacje społeczne i współpraca ponadnarodowa, Działanie 4.3 Współpraca ponadnarodowa.

Numer projektu: POWR.04.03.00-00-0073/20

Kierownik projektu: Beata Michorowska

Eksperti biorący udział w projekcie: Krzysztof Czechowski, Wioletta Kacprzyk, Martyna Otłowska, Dorota Wójcik Magdalena Kocejko, Bogumił Kanik, Karolina Domańska, Marcin Piotrowski, Barbara Szykuła-Piec, Thomas Schaefer

Korekta polonistyczna: Aleksandra Okuljar

Okładka, rysunki: Magdalena Rejmak

Wydanie I

Model jest dostępny w wersji
elektronicznej pod QR-kodem:

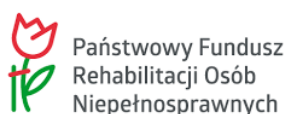

Wydawca: Państwowy Fundusz Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych

ISBN: 978-83-942149-8-2

Lider:

Partnerzy projektu:

Spis treści

Model dostępnego parku przyrodniczego część I	1
Spis treści	3
I. Słowniczek podstawowych pojęć i skrótów	4
II. Wstęp.....	5
III. Niepełnosprawność i szczególne potrzeby	7
III.I. Informacje o grupach osób ze szczególnymi potrzebami.....	7
III.II. Społeczny model niepełnosprawności.....	9
IV. Dostępność – zagadnienia teoretyczne.....	10
IV.I. Projektowanie uniwersalne	11
IV.II. Racjonalne usprawnienia	12
IV.III. Technologie wspomagające i asystujące	13
IV.IV. Dostępność cyfrowa i informacyjno-komunikacyjna	14
IV.V. Dostęp alternatywny.....	15
V. Dostępność turystyki dla osób ze szczególnymi potrzebami	16
V.I. Turystyka dostępna dla wszystkich – podstawowe założenia	16
V.II. Aktywność turystyczna osób ze szczególnymi potrzebami	18
VI. Bezpieczeństwo w obrębie obiektów kubaturowych i terenowych.....	19
VI.I. Ogólne zasady bezpieczeństwa w przestrzeni kubaturowej i terenowej.....	19
VI.II. Działania w obszarze bezpieczeństwa przeciwpożarowego w obiekcie kubaturowym.....	22
VI.III. Bezpieczeństwo podczas wycieczki po szlaku turystycznym	24
VI.IV. Audyt i instrukcja bezpieczeństwa przeciwpożarowego	26
VII. Źródła informacji	31
VII.I. Akty prawne.....	31
VII.II. Wytyczne i rekomendacje	32
VII.III. Literatura	33
VII.IV. Netografia	36

I. Słowniczek podstawowych pojęć i skrótów

Ilekoć zastosowano w dokumencie dane pojęcie, należy je rozumieć jako:

Model – dokument o charakterze ogólnym prezentujący propozycje zasad dostosowywania obiektów terenowych i budowlanych, zarządzanych przez parki przyrodnicze, do potrzeb osób ze szczególnymi potrzebami, w tym osób z niepełnosprawnościami. Model składa się z trzech części (ogólnej i teoretycznej, technicznej oraz rekomendacji i dobrych praktyk).

Obiekt rekreacyjno-wypoczynkowy¹ – miejsce, które służy do realizacji funkcji społecznych obszarów przyrodniczych. Może to być obiekt o charakterze liniowym, powierzchniowym lub punktowym. Zagospodarowanie tego miejsca polega na umieszczeniu urządzeń obsługi ruchu turystycznego, takich jak tablice, stoły i ławki, oraz zastosowaniu infrastruktury informacyjno-porządkowej, na przykład oznakowania szlaku turystycznego.

Urządzenie obsługi ruchu turystycznego – infrastruktura zlokalizowana na obszarach przyrodniczych. Ma na celu podniesienie komfortu i bezpieczeństwa wypoczynku turystów. Urządzeniami obsługi ruchu turystycznego są: bramy, wiaty, zadaszenia turystyczne, ławki, stoły, ławostoly, paleniska na ognisko, pojemniki na śmieci, toalety, obiekty widokowe itd.

Miejsce zbiórki do ewakuacji – ogólnodostępny obszar, oddalony od obiektów. Jest pozbawiony jakichkolwiek przedmiotów, które mogłyby zagrażać bezpieczeństwu osób ewakuowanych. W przypadku pożaru, należy się tam udać.

Ilekoć zastosowano w dokumencie skrót, należy go rozumieć jako:

PP – park przyrodniczy, czyli park narodowy lub park krajobrazowy działający niezależnie lub wchodzący w skład zespołu parków krajobrazowych,

OzN – osoba z niepełnosprawnością, o szczególnych potrzebach wynikających z indywidualnych możliwości i/lub ograniczeń,

KPON – Konwencja ONZ o prawach osób niepełnosprawnych,

PJM – polski język migowy,

ETR – tekst łatwy do czytania i zrozumienia (ang. easy-to-read)

NGO – organizacja pozarządowa (ang. non-governmental organization),

PFRON – Państwowy Fundusz Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych.

¹ Ta i poniższe definicje pochodzą z zarządzenia nr 74 Dyrektora Generalnego Lasów Państwowych z dnia 18 października 2018 r. Dotyczą one wprowadzenia kategorii i definicji wybranych obiektów rekreacyjno-wypoczynkowych i edukacyjnych znajdujących się na terenach zarządzanych przez Państwowe Gospodarstwo Leśne Lasy Państwowe. Autorką tych definicji jest pani Wioletta Kacprzyk. Zostały one zmodyfikowane na potrzeby niniejszego Modelu przez panią Wioletkę Kacprzyk.

II. Wstęp

W 2012 roku Polska ratyfikowała Konwencję ONZ o prawach osób niepełnosprawnych (KPON). Jej celem jest zapewnienie tym osobom możliwości pełnego korzystania z praw człowieka i podstawowych wolności, na równi z innymi osobami.

Jednym z kluczowych praw w KPON jest prawo do dostępnej przestrzeni, produktów i usług. Bez zapewniania dostępności osoby z różnymi niepełnosprawnościami nie będą miały możliwości korzystania z pełni praw. Dostępność jest rozumiana szeroko i dotyczy wszystkich, nie tylko osób z orzeczoną niepełnosprawnością. Bariery architektoniczne, komunikacyjne, dostęp do informacji i postawa otoczenia są poddane regulacjom KPON. KPON odwołuje się także do prawa do uczestnictwa w życiu kulturalnym, sporcie i turystyce na równi z innymi osobami.

Polska ratyfikując KPON, zobowiązała się do wprowadzenia w życie zawartych w niej standardów postępowania. Dzięki nim OzN będą mogły pełnić aktywny udział w życiu społecznym i kulturalnym, a zatem korzystać ze swoich praw.

Zapisy KPON zostały wprowadzone do prawa krajowego w trzech ustawach:

Ustawa z dnia 19 lipca 2019 r. o zapewnianiu dostępności osobom ze szczególnymi potrzebami (dalej: ustawa o dostępności);

Ustawa z dnia 4 kwietnia 2019 r. o dostępności cyfrowej stron internetowych i aplikacji mobilnych podmiotów publicznych (dalej: ustawa o dostępności cyfrowej);

Ustawa z dnia 19 sierpnia 2011 r. o języku migowym i innych środkach komunikowania się (dalej: ustawa o języku migowym).

Parki przyrodnicze (PP), to jest parki narodowe oraz krajobrazowe, znajdują się w każdym rejonie Polski i mają zróżnicowaną ofertę turystyczną. Można w nich uprawiać różne formy aktywnego wypoczynku, takie jak wycieczki piesze i rowerowe, wspinaczka, kajakarstwo, nurkowanie. Należy jednak pamiętać, że głównym celem tych obszarów jest ochrona przyrody i jej zasobów. Stanowią one doskonałe miejsce do wypoczynku, rekreacji i nauki dla OzN. Różnorodne warunki przyrodnicze wpływają na ofertę wypoczynkową PP, ale także na dostępność obiektów dla osób ze szczególnymi potrzebami. W dzisiejszych czasach turystyka skierowana na ochronę środowiska i aktualne tendencje demograficzne, sprawiają, że obszary chronione stają się coraz bardziej popularne. Jednocześnie zwiększają się potrzeby i wymagania odwiedzających. Współczesny turysta to często osoba poszukująca nowych wrażeń, która preferuje aktywny wypoczynek i różne formy rekreacji. Ze względu na rosnącą świadomość, coraz częściej ma również większe wymagania. Z myślą o takich osobach tworzone są centra edukacji ekologicznej, ścieżki dydaktyczne oraz organizowane są imprezy edukacyjne. Często odbywają się one na terenach chronionych i przyrodniczo cennych.

Zrównoważony rozwój turystyki wymaga, aby wszystkie obiekty i urządzenia turystyczne były dostępne dla wszystkich, niezależnie od ich potrzeb fizycznych i poznawczych. Dlatego należy zaprojektować je w sposób uniwersalny. Dzięki temu wszyscy turyści będą mieli sprawiedliwy i zrównoważony dostęp do udogodnień. Wprowadzenie takiego podejścia oznacza, że nie będzie się faworyzować ani traktować osobno turystów o różnych możliwościach. Celem jest zapewnienie wszystkim nieograniczonego korzystania z obiektów i usług turystycznych w dowolnym czasie i miejscu.

Wzrost dostępności obiektów rekreacyjno-wypoczynkowych wiąże się z koniecznością przełamania wielu barier, które mogą być spowodowane:

- cechami środowiska przyrodniczego (na przykład: spadki terenu, nieutwardzona, piaszczysta nawierzchnia szlaku, wystające korzenie drzew, ograniczenie widoczności, zaciemnienia lub niewystarczające oświetlenie),
- ograniczeniami architektonicznymi (na przykład: zbyt wąskie drzwi, wysokie progi, brak punktów uwagi, prowadnic dla osób poruszających się z białą laską),
- brakiem podstawowego wyposażenia (na przykład: wind, pętli indukcyjnych, tablic w alfabecie Braille'a, planów tyflograficznych²),
- sposobem świadczenia usług oraz przekazywania informacji (na przykład: brak tłumaczenia na PJM, zastosowania ETR).

Ze względu na różnice w potrzebach turystów, specyfikę PP oraz różnorodność obiektów rekreacyjno-wypoczynkowych, trudno spełnić standardy „uniwersalnej dostępności dla wszystkich” w obrębie każdego obiektu. Interesy niektórych grup o specjalnych potrzebach wykluczają się. Na przykład krawężniki stanowią utrudnienie dla osób poruszających się na wózkach inwalidzkich, ale dla osób korzystających z białej laski są cenną informacją o zbliżaniu się do ulicy. Aby ułatwić planowanie i realizację wizyt dla potencjalnych gości, informacje o udogodnieniach i ograniczeniach w obiektach powinny być dostępne na stronie internetowej PP. Pracownicy PP powinni również udzielać rzetelnych informacji osobiście, telefonicznie lub mailowo. Zaleca się dążenie do zwiększenia dostępności, aby umożliwić osobom ze specjalnymi potrzebami korzystanie z turystyki, rekreacji i edukacji przyrodniczej.

PFRON w 2020 roku szukał wsparcia finansowego UE dla dostępności obszarów przyrodniczych i chronionych w Polsce. W 2021 roku podpisano umowę na realizację projektu „Obszar chroniony, obszar dostępny”, którego liderem był PFRON, a partnerami były Ministerstwo Klimatu i Środowiska oraz niemiecka fundacja Global Nature Fund).

² Plany tyflograficzne to mapy miejsc dla niewidomych i słabowidzących. Są one dotykowe i zawierają informacje w formie przestrzennej oraz opisy w alfabecie Braille'a. Dla osób słabowidzących stosuje się na nich czytelną i kontrastową grafikę. Plany powinny być umieszczane wewnątrz obiektu, zaraz po wejściu do niego i odzwierciedlać przestrzeń danej kondygnacji (lub wybrany jej fragment), a także najistotniejsze jej elementy. Do planów tyflograficznych powinny prowadzić ścieżki dotykowe.

Celem projektu było stworzenie Modelu parku przyrodniczego (narodowego lub krajobrazowego), który będzie dostępny dla OzN i o szczególnych potrzebach, jako część oferty turystycznej.

III. Niepełnosprawność i szczególne potrzeby

III.1. Informacje o grupach osób ze szczególnymi potrzebami

Zgodnie z zakresem dostępności, zdefiniowanym w programie rządowym „Dostępność Plus” 2018–2025 oraz ustawie o dostępności:

1. Osoby z niepełnosprawnościami to:

- osoby niewidome i słabowidzące,
- osoby z niepełnosprawnością słuchu,
- osoby głuchoniewidome,
- osoby o ograniczonej możliwości poruszania się, poruszające się za pomocą wózków, o kulach, z porażeniem mózgowym,
- osoby z zaburzeniami psychicznymi,
- osoby z niepełnosprawnością intelektualną,
- osoby z zaburzeniami ze spektrum autyzmu.

Wśród różnych typów niepełnosprawności możemy wyróżnić zatem:

a) **Niepełnosprawność wzroku**

Ponad 80% informacji o świecie zewnętrznym osoby widzące odbierają za pomocą wzroku. W przypadku niewidomych i słabowidzących kompensacyjną rolę przejmują zmysły słuchu i dotyku. Konieczne jest zatem wykorzystanie takich środków przekazu, które będą dostępne dla osób z dysfunkcją wzroku. Osoby niewidome lub słabowidzące podczas poruszania się mogą korzystać z długiej laski, psa przewodnika lub pomocy widzącego przewodnika. Dodatkowo osoby niewidome, które nie używają czarnodruku, mogą korzystać z alfabetu Braille’a. Pozwala on oznaczać pomieszczenia i informacje dotykowym pismem. W przestrzeni publicznej ważne jest również zapewnienie dostępnych ścieżek, takich jak punkty uwagi, prowadnice, oznaczenia kontrastowe i dodatkowe oświetlenie dla osób słabowidzących. Współcześnie osoby niewidome i słabowidzące coraz sprawniej korzystają z nowych technologii, takich jak oprogramowanie udźwiękowiające na telefonie lub komputerze czy nawigacja GPS. Dostępność cyfrowych stron internetowych i aplikacji jest szczególnie ważna dla tej grupy.

b) **Niepełnosprawność słuchu**

W przypadku osób z uszkodzeniem słuchu mówimy o osobach słabosłyszących i głuchych. Osoby słabosłyszące to osoby, które mają uszkodzenie słuchu, ale przy wykorzystaniu urządzeń wspomagających słyszenie (aparaty słuchowe, systemy FM, pętla indukcyjna) są w stanie słyszeć mowę i komunikować się w języku mówionym.

Ważne jest zapewnianie im rozwiązań wspomagających słyszenie i komunikację, na przykład dodawanie napisów do filmów. Osoby słabosłyszące zazwyczaj nie znają języka migowego. Osoby G (głuche) nie są w stanie zrozumieć mowy, nawet przy użyciu technologii wspomagających słyszenie, dlatego korzystają z języka migowego. Często nie postrzegają siebie przez pryzmat niepełnosprawności (ubytek słuchu). Identyfikują się jako mniejszość kulturowo-językowa, z własną tożsamością kulturową (dlatego piszemy „Głuchy” wielką literą). Jednak nie każda osoba G (głucha) czuje taką przynależność. Dla osób G (głuchych) ważna jest możliwość komunikowania się w języku migowym, ponieważ język polski mówiony i migowy różnią się od siebie. Porozumiewanie się z osobami G (głuchymi) za pomocą treści pisanych nie jest dobrym rozwiązaniem. Język polski dla wielu z nich jest językiem obcym.

c) **Niepełnosprawność ruchu**

Ograniczenia w poruszaniu się mogą być wrodzone, nabyte lub związane z procesem starzenia. Osoby z niepełnosprawnością ruchu korzystają z różnych pomocy, takich jak wózki, chodziki, kule ortopedyczne. Ważne jest dla nich usunięcie barier architektonicznych.

d) **Niepełnosprawność intelektualna**

Wynika z funkcjonowania intelektualnego poniżej przeciętnego. Osoby z niepełnosprawnością intelektualną mogą mieć trudności m.in. w planowaniu, myśleniu przyczynowo-skutkowym, zapamiętywaniu, porozumiewaniu się, z samoobsługą oraz wykonywaniem czynności dnia codziennego.

e) **Całościowe zaburzenia rozwoju**

To sposób funkcjonowania, który jest wrodzony i różni się od powszechnie akceptowanych norm w zakresie interakcji społecznych, komunikacji i zainteresowań. Przykładem takich zaburzeń są zaburzenia ze spectrum autyzmu.

f) **Choroby przewlekłe**

To długotrwałe zaburzenie funkcji organizmu. Mogą występować w różnym stopniu nasilenia i być postępujące. Przykładem takich chorób są choroby nowotworowe, padaczka, choroby układu krążenia, choroby psychiczne, astma.

2. Osoby ze szczególnymi potrzebami to:

- Osoby starsze i osłabione chorobami – mogą mieć szczególne potrzeby związane ze stanem zdrowia czy kondycją.
- Kobiety w ciąży – łatwiej się męczą, trudniej im się wykonuje niektóre czynności.
- Osoby z małymi dziećmi, w tym z wózkami dziecięcymi opieka nad osobą zależną może wymagać zapewnienia dodatkowego miejsca.
- Osoby, które mają trudności w komunikowaniu się z otoczeniem, często mają problemy ze zrozumieniem języka pisanego lub mówionego. Dotyczy to zarówno osób, które mają trudności językowe w swoim kraju, jak i obcokrajowców.
- Osoby o nietypowym wzroście (w tym również dzieci).
- Osoby z ciężkim lub nieporęcznym bagażem, towarem – na przykład dodatkową butlą z tlenem, którą można zostawić w przechowalni.

- Każdy, kto ma szczególne potrzeby. Te potrzeby mogą wynikać z konkretnej sytuacji. Zależą również od indywidualności danej osoby. Ważne jest także środowisko, w którym się znajduje.

Osoby z niepełnosprawnością sprzężoną to te, które mają więcej niż jedną niepełnosprawność. Wśród nich możemy wyróżnić głuchoniewidomych, czyli osoby z jednoczesną niepełnosprawnością wzroku i słuchu. Osoby głuchoniewidome korzystają z tego zmysłu, który działa lepiej. Czasem używają aparatów słuchowych lub innych urządzeń do wspomagania słyszenia (systemy FM), czasem zaś niezbędne są mocne okulary lub lupy. Dla większości osób głuchoniewidomych podstawowym zmysłem poznawania świata jest dotyk. Niektóre osoby głuchoniewidome korzystają z alternatywnych metod komunikacji, innych niż język migowy, takich jak alfabet Lorma.

Warto także podkreślić, że niektóre OzN nie potrafią funkcjonować w życiu codziennym bez pomocy asystenta.

III.II. Społeczny model niepełnosprawności

Ponad miliard osób, czyli około 15% światowej populacji, żyje z pewną formą niepełnosprawności.

Dane te pochodzą z ogólnoświatowych oszacowań populacyjnych z roku 2010. To więcej niż wynikało z poprzednich szacunków Światowej Organizacji Zdrowia, które mówiły o około 10%³ OzN.

Dodatkowo, gdy uwzględnimy osoby starsze, które często doświadczają ograniczeń w funkcjonowaniu związanych z wiekiem, oraz osoby z czasowo ograniczoną sprawnością, liczba ta jeszcze się zwiększa. Mówiąc o dostępności odnosimy się do działań dotyczących szerokiej grupy ludzi, a nie tylko do specjalistycznych rozwiązań dla wybranych grup obywateli.

W Polsce są ponad 3 miliony OzN potwierdzonymi prawnie, choć w rzeczywistości jest ich znacznie więcej – od 4 do 7 milionów. Według danych z Narodowego Spisu Powszechnego (NSP) z 2011 roku, w Polsce żyje około 4,2 miliona OzN, co stanowi około 11% populacji kraju. Wyniki reprezentacyjnego Badania Aktywności Ekonomicznej Ludności (BAEL) wskazują, że liczba osób prawnie niepełnosprawnych w wieku 16 lat i więcej w Polsce wynosiła 3 024 tys., czyli 10% ogólnej populacji osób w tym wieku objętej badaniem BAEL.⁴

³ Światowy raport o niepełnosprawności – podsumowanie, „Niepełnosprawność – zagadnienia, problemy, rozwiązania”, Nr I/2013(6)

<http://yadda.icm.edu.pl/yadda/element/bwmeta1.element.desklight-b9b51eb7-b6b5-410f-a1d3-d6ac54c04069> (dostęp 04.09.2023).

⁴ Aktywność ekonomiczna ludności Polski – IV kwartał 2020 r., Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2020.

Wstępne wyniki spisu ludności z 2021 roku pokazują, że liczba OzN wyniosła 5447,5 tys. To stanowi 14,3% ogólnej populacji. W porównaniu do Narodowego Spisu Ludności i Mieszkań z 2011 roku, gdzie ogólna liczba OzN wyniosła 4697,0 tys., w 2021 roku liczba ta wzrosła o 750,5 tys., czyli o 16,0%.

Prezentowany model opiera się na definicji niepełnosprawności zgodnie z KPON. Niepełnosprawność oznacza długotrwałą obniżoną sprawność fizyczną, umysłową, intelektualną i sensoryczną, co może, w oddziaływaniu z różnymi barierami, ograniczać pełne uczestnictwo w życiu społecznym na równi z innymi osobami. Definicja ta koncentruje się na różnych barierach w otoczeniu fizycznym, komunikacji i postawie innych osób. To oznacza, że działania skierowane do OzN będą miały inny charakter niż w tradycyjnym podejściu (medycznym), które koncentruje się głównie na stanie psychofizycznym osoby oraz jej rehabilitacji. W modelu społecznym, czyli wynikającym z KPON, ważne jest usuwanie barier w celu zapewnienia OzN możliwości prowadzenia samodzielnego życia na równych zasadach.

IV. Dostępność – zagadnienia teoretyczne

Dostępność (ang. accessibility) to „właściwość środowiska fizycznego, transportu, technologii i systemów informacyjno-komunikacyjnych oraz towarów i usług, pozwalająca OzN na korzystanie z nich na zasadzie równości z innymi osobami. Dostępność jest warunkiem wstępnym prowadzenia przez wiele OzN niezależnego życia i uczestniczenia w życiu społecznym i gospodarczym. Dostępność może być zapewniona przede wszystkim, dzięki stosowaniu koncepcji uniwersalnego projektowania, a także poprzez usuwanie istniejących barier oraz stosowanie mechanizmu racjonalnych usprawnień”.⁵

Dostępność to szerokie pojęcie. Oznacza stopień, w jakim dany system może być używany przez możliwie dużą grupę ludzi. Odróżnia się od pojęcia „użyteczności”, czyli łatwości użycia. Dostępność oznacza możliwość korzystania z funkcji i właściwości systemu przez różnych odbiorców. Według ustawy o dostępności, wynika ona z uwzględnienia uniwersalnego projektowania lub zastosowania racjonalnych usprawnień.⁶

Warunek dostępności jest konieczny, aby wszyscy turyści mieli możliwość korzystania z turystycznej przestrzeni. Określenie „**dostępny**” oznacza: **dogodny, osiągalny, będący**

⁵ Realizacja zasady równości szans i niedyskryminacji, w tym dostępności dla osób z niepełnosprawnościami:

Poradnik dla realizatorów projektów i instytucji systemu wdrażania funduszy europejskich 2014-2020, Ministerstwo Rozwoju, Warszawa 2015,

https://www.pois.gov.pl/media/23674/publikacja_wersja_interaktywna_3.pdf (dostęp 04.09.2023).

⁶ Ustawa z dnia 19 lipca 2019 r. o zapewnianiu dostępności osobom ze szczególnymi potrzebami ((Dz. U. 2022 poz. 2240).

do dyspozycji. Wiąże się ono także z takimi cechami jak: użyteczność, funkcjonalność i uniwersalność.

Dostępność dotyczy:

- **Miejsca** – lokalizacja i organizacja przestrzeni. Właściwa lokalizacja oznacza możliwość dostania się lub dojścia w konkretne miejsce. Organizacja przestrzeni natomiast odnosi się do rozplanowania i struktury danego miejsca.
- **Narzędzi** – mają usprawnić dostęp zarówno dla personelu PP, jak i dla odwiedzających gości. Narzędzia te obejmują aspekty materialne, takie jak cena oraz aspekty niematerialne, takie jak zrozumiałość informacji, jasność tekstów, stopień trudności i wysiłek wymagany do skorzystania z usług.
- **Umiejętności i nastawienia osób odpowiedzialnych za dostępność** na terenie danego miejsca. Ważne, aby były one komunikatywne i otwarte na kontakty z ludźmi.

W poniższym rozdziale omówiono kluczowe zagadnienia teoretyczne, które wprowadzają w temat dostępności.

IV.1. Projektowanie uniwersalne

Projektowanie uniwersalne (ang. *Universal Design*) to podejście polegające na planowaniu i tworzeniu takiej przestrzeni publicznej, urządzeń i produktów, które są dostępne dla jak największej liczby użytkowników. Ma ono na celu zapewnienie użyteczności dla wszystkich, bez konieczności adaptacji lub specjalistycznych modyfikacji. Projektowanie uniwersalne odnosi się do różnych produktów, środowisk, programów i usług dla różnych grup OzN.⁷

Koncepcja projektowania uniwersalnego jest ważna dla funkcjonalności i dostępności środowiska dla wszystkich. Działa na korzyść wszystkich członków społeczeństwa. Promuje równy dostęp do miejsc, obiektów, dóbr i usług. Uwzględnia potrzeby użytkowników z ograniczeniami funkcjonalnymi.

Zamiast koncepcji ogólnej dostępności dla osób z obniżoną funkcjonalnością, rozwiązania przestrzenne zgodne z zasadą projektowania uniwersalnego mają na celu zapewnienie podstawowych działań dla wszystkich użytkowników bez konieczności sięgania po specjalne rozwiązania. Projektowanie oznacza kształtowanie otoczenia i obejmuje planowanie społeczności lokalnej, użytkowanie gruntów, architekturę, roboty budowlane i produkcję.

Geneza pojęcia „projektowanie uniwersalne” opiera się na siedmiu zasadach. Według nich należy postępować przy projektowaniu przestrzeni zurbanizowanej i niezabudowanej, ogólnodostępnych produktów i usług:

- **sprawiedliwe wykorzystanie** – projekt jest użyteczny i atrakcyjny dla ludzi o różnych umiejętnościach i możliwościach;

⁷ art. 2 Konwencji ONZ z 13 grudnia 2006 r. o prawach osób niepełnosprawnych (Dz.U. z 2012 r. poz. 1169 z późn. zm).

- **elastyczność użytkowania** – projekt uwzględnia różnorodne preferencje i umiejętności odbiorców;
- **prosta i intuicyjna obsługa** – projekt został zaprojektowany tak, aby był prosty i intuicyjny w obsłudze, niezależnie od doświadczenia, wiedzy, umiejętności językowych czy obecnego poziomu koncentracji użytkownika;
- **zauważalna informacja** – projekt skutecznie łączy niezbędne informacje dla użytkownika, niezależnie od warunków otoczenia lub zdolności sensorycznych użytkownika;
- **tolerancja błędów** – projekt minimalizuje zagrożenia i negatywne skutki przypadkowego lub zamierzonego działania;
- **niewielki wysiłek fizyczny** – produkty zaprojektowane tak, aby były efektywne, wygodne i wymagały jak najmniejszego wysiłku ze strony użytkownika;
- **wymiary i przestrzeń (dostępna i użyteczna)** – produkt odpowiedniej wielkości i zapewniający przestrzeń, aby użytkownik mógł go wygodnie używać, niezależnie od swojej wielkości, postawy lub mobilności.⁸

IV.II. Racjonalne usprawnienia

Podstawowym narzędziem zapewniającym dostępność jest projektowanie uniwersalne. Opiera się ono na mechanizmie racjonalnych usprawnień. Według art. 2 KPON, racjonalne usprawnienie to takie zmiany i dostosowania, które są konieczne i odpowiednie. Nie mogą one narzucać nieproporcjonalnego lub nadmiernego obciążenia. Racjonalne usprawnienia są rozpatrywane osobno dla każdego konkretnego przypadku. Ich celem jest zapewnianie OsZ możliwości korzystania z pełni praw człowieka i podstawowych wolności. Wszystko to powinno odbywać się na zasadzie równości z innymi osobami.

Racjonalne usprawnienia pojawiają się zatem w momencie, gdy projektowanie uniwersalne nie jest możliwe i wprowadzane tam, gdzie należy poprawić stan faktyczny.

Pojęcie racjonalnego usprawnienia zostało wprowadzone do polskiego prawa przez ustawę o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu OsZ⁹. Już na etapie prac nad tekstem KPON obowiązek podejmowania racjonalnych działań (kroków), które mają na celu

⁸ Wytyczne w zakresie projektowania uniwersalnego mając na uwadze potrzeby osób niepełnosprawnych – ekspertyza wykonana na zlecenie Ministerstwa Infrastruktury i Budownictwa, I. Benek, A. Labus, M. Kampka (red.), Warszawa: Fundacja Laboratorium Architektury 60+ 2016 <http://lab60plus.pl/wp-content/uploads/2016/10/Wytyczne-2017.pdf> (dostęp 04.09.2023).

⁹ Ustawa z dnia 27 sierpnia 1997 r. o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych (Dz. U. z 2023 r. poz. 100 z późn. zm.).

uwzględnienie potrzeb OzN, był widziany jako fundament całego dokumentu oraz warunek wstępny – konieczny do nieograniczonego korzystania przez OzN z pełni praw człowieka¹⁰.

Chęć zapewnienia dostępności wymaga wprowadzenia zasady, zgodnie z którą wymóg dostępności należy uwzględniać już na etapie planowania i projektowania. Dzięki temu można ograniczyć, a nawet wyeliminować dodatkowe koszty późniejszych adaptacji.

IV.III. Technologie wspomagające i asystujące

Technologie wspomagające i asystujące to różnorodne narzędzia. Pomagają osobom ze szczególnymi potrzebami, a zwłaszcza OzN, w codziennym życiu i samodzielnym funkcjonowaniu.

Technologie wspomagające obejmują szeroki zakres produktów, które różnią się zarówno zaawansowaniem technicznym, jak i złożonością. Istnieje wiele klas technologii wspomagających, które mogą być wykorzystane szczególnie przez osoby starsze i OzN w zależności od ich funkcjonalnych ograniczeń. Obecnie dostępne rozwiązania są zaawansowane technicznie i obejmują różne aspekty życia codziennego.¹¹

Technologie wspomagające mają ogromne znaczenie dla osób starszych i OzN. Proces starzenia się społeczeństw stawia poważne wyzwania przed systemami opieki społecznej i zdrowotnej. Jedną z prawnie usankcjonowanych definicji technologii asystujących jest ta zawarta w amerykańskiej ustawie Individuals with Disabilities Education Act z 1990 roku¹². Według niej, technologia asystująca to „każda rzecz, element sprzętu czy produkt, który jest używany w celu zwiększenia, podtrzymania lub poprawienia możliwości OzN”.¹³ Obecnie termin ten jest używany ogólnie dla wszystkich narzędzi i systemów, które służą do utrzymania lub zwiększenia zdolności funkcjonalnych osób z różnymi rodzajami niepełnosprawności.

Osoby z niepełnosprawnością wzroku korzystają z nowoczesnych technologii. Mogą być one przydatne w przestrzeni publicznej, w tym także w PP. Wśród tych technologii są systemy nawigacyjno-informacyjne. Pozwalają one na planowanie trasy, uzyskanie informacji o pokonywanej trasie i zapisywanie konkretnych dróg w formie plików dźwiękowych.

¹⁰ R. Kayess, P. French, Out of Darkness into LIGHT? Introducing the Convention on the Rights of Persons with Disabilities, „Human Rights Law Review”, Oxford University Press 2008, nr 8, str. 10.

¹¹ M. Dupłaga, Znaczenie technologii wspomagających w życiu osób w starszym wieku, „Zdrowie Publiczne i Zarządzanie” 2011, Tom IX 1/11, s. 144, https://ruj.uj.edu.pl/xmlui/bitstream/handle/item/87645/duplaga_znaczenie_tehnologii_w_spomagaj%C4%85cych_w_zyciu_osob_2011.pdf?sequence=1&isAllowed=y (dostęp 04.09.2023).

¹² Oficjalna strona internetowa Departamentu Edukacji Stanów Zjednoczonych ds. Osób Niepełnosprawnych (IDEA) <https://sites.ed.gov/idea/> (dostęp 04.09.2023).

¹³ Individuals with Disabilities Education Act, General Provisions, Sec. 101 Definitions, sekcja g.

Użytkownik aplikacji może samodzielnie wybrać trasę, modyfikować ją poprzez dodawanie konkretnych punktów i odsłuchać nagranie trasy. Istnieje kilka konkurencyjnych rozwiązań do oznaczania miejsc, obiektów oraz tras, takich jak beacons i znaczniki NFC. Urządzenia te są wykrywane przez większość telefonów, ale w niektórych przypadkach może być konieczna instalacja aplikacji. Ważne jest, aby w danym obiekcie wybrać i stosować jeden format znaczników. Informacje o tym systemie należy umieścić w materiałach informacyjnych i na stronie internetowej PP.

Kolejne rozwiązanie technologiczne wspomagające turystykę OzN to aplikacje odczytujące informacje graficzne za pomocą kamery. Narzędzia te używają techniki OCR (optyczne rozpoznawanie znaków). OCR obsługuje różne formaty, takie jak: JPEG, PNG-8, PNG-24, GIF, animowane GIF-y, BMP, WebP, RAW, ICO, PDF oraz TIFF. Aplikacja używa sztucznej inteligencji do identyfikacji osób, obiektów i znaków graficznych. Następnie opisuje obiekt, na który jest nakierowana kamera, za pomocą komunikatów dźwiękowych. Rozwiązania te są pomocne nie tylko dla osób z niepełnosprawnością wzroku, ale także dla osób starszych lub mających trudności z czytaniem. Oprócz nowoczesnych rozwiązań, istnieje wiele prostych urządzeń, takich jak lupy, powiększalniki stacjonarne czy komputery z programami udźwiękawiającymi, które ułatwiają korzystanie z warsztatów i zwiedzanie wystaw.

Osoby z trudnościami w komunikacji mogą skorzystać z aplikacji na tablety, które ułatwiają porozumiewanie się. Najczęściej są to rozwiązania wykorzystujące relacje obraz-słowo. Użytkownik wybiera obrazki w odpowiedniej kolejności, tworząc wypowiedzi. Można również tworzyć nagrania głosowe, animacje i książki komunikacyjne.

Osoby z niepełnosprawnością słuchową najczęściej korzystają z dwóch rozwiązań: pętli indukcyjnej i systemu FM. Pętla indukcyjna jest stworzona specjalnie dla osób z aparatami słuchowymi i przesyła wzmocniony sygnał bezpośrednio do tych aparatów. System FM jest urządzeniem bezprzewodowym, które przekazuje dźwięk mowy między rozmówcami, usuwając zakłócenia takie jak hałas, pogłos czy szumy.

IV.IV. Dostępność cyfrowa i informacyjno-komunikacyjna

Pełna dostępność obiektu wymaga dostępności cyfrowej i informacyjno-komunikacyjnej.

Dostępność cyfrowa polega na tworzeniu: serwisów internetowych, aplikacji mobilnych, dokumentów, multimediów i usług elektronicznych. Jej celem jest umożliwienie korzystania z tych zasobów jak największej liczbie użytkowników. W Polsce obowiązki w zakresie tego zagadnienia reguluje ustawa o dostępności cyfrowej. Zasady, które są w niej określone, to:

1. **Postrzegalność** – każdy element znajdujący się na stronie internetowej i w aplikacji powinien być dostępny dla każdego za pomocą dostępnych mu zmysłów. Materiały wizualne powinny mieć transkrypcję, a grafiki być opisane tekstem alternatywnym. Treść powinna wyświetlać się poprawnie, niezależnie od zastosowanej czcionki czy kontrastu.

2. **Funkcjonalność** – możliwość obsługi stron internetowych i aplikacji w różny sposób. Możemy to zrobić za pomocą zewnętrznej klawiatury lub korzystając z funkcji wyszukiwania treści.
3. **Zrozumiałość** – treść na stronach internetowych i w aplikacji powinna być jasna i klarowna dla wszystkich użytkowników. Można to osiągnąć poprzez zastosowanie ETR, czyli tekstu łatwego do czytania (ang. *easy-to-read*), oraz czytelnych komunikatów o błędach.
4. **Solidność** (kompatybilność) – oznacza poprawne funkcjonowanie strony internetowej lub aplikacji mobilnej bez względu na używany sprzęt lub oprogramowanie.

Minimalne wymagania ustawowe dotyczą trzech grup rozwiązań w zakresie dostępności informacyjno-komunikacyjnej:

1. Obsługi gości, w tym z możliwością wykorzystania:
 - a. środków wspierających komunikację – poczta elektroniczna, wiadomości tekstowe (np. SMS, MMS), wiadomości wysyłane przez komunikatory internetowe, komunikatory audiowizualne (w tym komunikatory internetowe), faks oraz dostępna strona internetowa;
 - b. dostępu online do tłumacza języka migowego;
 - c. pętli indukcyjnej, systemów FM, systemów IR, systemów Bluetooth.
2. Informacji zamieszczonych na stronie internetowej. Dotyczą one dostępności PP dla różnych grup OzN i o szczególnych potrzebach. Powinny zawierać informacje o usprawnieniach formalnych, technicznych i osobowych. Należy przygotować je w postaci:
 - a. elektronicznych plików z tekstem do odczytania maszynowo,
 - b. nagrań w polskim języku migowym,
 - c. tekstów łatwych do czytania (ETR).
3. Innych form, na wniosek osoby o szczególnych potrzebach. Mogą to być na przykład: polski język migowy, system językowo-migowy, system komunikacji osób głuchoniemych, wydruk w alfabecie Braille'a, druk powiększony, tablice z piktogramami, symultaniczny przekaz tekstowy i wiele innych.

IV.V. Dostęp alternatywny

Jeżeli PP nie jest w stanie spełnić minimalnych wymagań dotyczących dostępności, musi zorganizować dostęp alternatywny, tj.:

1. Wsparcie innej osoby (asysta), która:
 - a. odczyta informacje osobie niewidomej lub innym osobom, które zgłoszą taką potrzebę, w szczególności osobom starszym oraz z dysfunkcją wzroku;
 - b. będzie pełniła rolę przewodnika dla osoby z dysfunkcją wzroku;
 - c. będzie tłumaczem migowym dla osoby z dysfunkcją słuchu.
2. Wsparcie z wykorzystaniem nowoczesnych technologii:
 - a. e-wizyta zamiast spotkania osobistego,
 - b. wersja elektroniczna dokumentów zamiast wydruków,

- c. aplikacja do automatycznego rozpoznawania mowy i zamiany na tekst dla osoby niesłyszącej,
 - d. aplikacje nawigujące dla osób z dysfunkcją wzroku.
3. Dostosowanie organizacji pracy może polegać na obsłudze osoby o szczególnych potrzebach w cichym pokoju bez pogłosu. Można również umożliwić skorzystanie z dostępnego i udźwiękowionego sprzętu w miejscu o najlepszych warunkach.

V. Dostępność turystyki dla osób ze szczególnymi potrzebami

V.I. Turystyka dostępna dla wszystkich – podstawowe założenia

Zrozumienie różnych potrzeb turystów, w tym OzN, jest promowane przez działania pod różnymi hasłami, takimi jak: „turystyka dla wszystkich”, „turystyka bez barier”, „turystyka dostępna”, „schroniska dostępne niewidomym” czy „Beskidy bez barier”.

Działania te podejmowane są na różnych poziomach, włącznie z administracją państwową, samorządową, organizacjami pozarządowymi, inicjatywami społecznymi i sektorem prywatnym usług turystycznych. Obecnie coraz częściej używa się terminu „turystyka dostępna” (ang. accessible tourism), również za sprawą wielu publikacji UNWTO¹⁴. Wynika to z akceptacji społecznego modelu niepełnosprawności¹⁵, który zakłada, że niepełnosprawność wynika z ograniczeń zewnętrznych, a nie jednostkowych cech człowieka. Usuwanie barier, które ograniczają OzN, przyczynia się do poprawy jakości życia i wyrównywania szans społecznych.

„Turystyka dostępna” to forma turystyki, która opiera się na współpracy wielu interesariuszy. Jej celem jest umożliwienie osobom z różnymi potrzebami – takimi jak mobilność, wzrok, słuch i poznawanie – samodzielnego i godnego funkcjonowania. Aby to osiągnąć, konieczne jest zapewnienie produktów turystycznych i usług zaprojektowanych dla wszystkich oraz dostępu do przestrzeni również zaprojektowanej w sposób uniwersalny¹⁶. Realizacja koncepcji „turystyki dostępnej” wymaga współpracy i zaangażowania wielu podmiotów w zakresie¹⁷:

¹⁴UNWTO – United Nations World Tourism Organization, 2015, Manual OzN Accessible Tourism for All – Public-Private Partnerships and Good Practices, www.unwto.org (dostęp 04.09.2023).

¹⁵ J. Śniadek, A. Zajadacz, Turystyka i rekreacja, a jakość życia mieszkańców Leszna, [w:] Ekonomiczne Problemy Turystyki, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego”, Szczecin 2014, nr 1(25), s. 341-365.

¹⁶ D. Buhalis, S. Darcy (red.) Accessible Tourism, Concepts and Issues. Bristol: Chanel View Publications 2011

¹⁷ United Nations World Tourism Organization, San Marino Declaration OzN Accessible Tourism, Republic of San Marino 2014, <http://www.accessibletourism.org/resources/sanmarinodeclarationonaccessibletourismfinal1.pdf> (dostęp 04.09.2023).

- Pogłębiania świadomości specjalistów z branży turystycznej na wszystkich szczeblach organizacji i zarządzania turystyką. Należy wdrażać szeroką edukację oraz specjalistyczne szkolenia, które pomogą wyeliminować postawy stanowiące przeszkodę w rozwoju „turystyki dostępnej”.
- Przekonania prywatnych przedsiębiorców o zaletach inwestowania w „turystykę dostępną”. Inwestycja ta przynosi wzrost konkurencyjności danej działalności przez podnoszenie jej jakości.
- Przestrzegania zasad projektowania uniwersalnego przy tworzeniu nowych obiektów rekreacyjno-wypoczynkowych i obiektów obsługi ruchu turystycznego. Oprócz tego ważne jest dostosowanie produktów i usług oraz modernizacja istniejących obiektów.
- Rozwoju i stosowania inteligentnych technologii, aby zapewnić rzetelną informację na temat wszystkich usług, bez względu na stopień ich dostępności. Informacja ta ma ułatwić turystom ocenę dostępności, w zależności od ich osobistych potrzeb.
- Postrzegania turystyki w ujęciu systemowym. Oznacza to, że należy zagwarantować jej uniwersalną dostępność dla wszystkich elementów turystycznego łańcucha wartości. Dotyczy to zarówno środowiska przyrodniczego, systemu transportu, informacji turystycznej, jak i elementów infrastruktury turystycznej i towarzyszącej.
- Promowania dobrych praktyk, które przyczyniają się do upowszechniania dostępności podróży i turystyki.
- Wzmocnienia współpracy z zainteresowanymi podmiotami, działającymi zarówno na poziomie międzynarodowym, jak i regionalnym, w dziedzinie powszechnej dostępności turystyki. Ważne jest również zaangażowanie się w partnerstwo publiczno-prywatne przedstawicieli branży turystycznej, NGO i OzN.

Koncepcja „turystyki dostępnej” skupia się na projektowaniu uniwersalnym i uwzględnia potrzeby wielu grup turystów, takich jak OzN, osoby starsze i rodziny z dziećmi. Chodzi o to, żeby eliminować ograniczenia techniczne i organizacyjne, z jakimi spotykają się ci turyści podczas korzystania z obiektów i obszarów turystycznych. Istotną barierą może być także zła sytuacja ekonomiczna, która prowadzi często do rezygnacji z wyjazdów turystycznych.¹⁸

„Dostępna turystyka” to możliwość podróżowania bez żadnych ograniczeń, dzięki dodaniu spersonalizowanych usług do tradycyjnego doświadczenia turystycznego. Na przykład, może to obejmować udostępnianie systemów informacji i rezerwacji, zapewnienie infrastruktury bez barier podczas wyboru kierunku podróży, w środkach transportu i hotelach. Dodatkowo, zapewnianie obecności wyszkolonego personelu i działań, które umożliwiają wszystkim pełne uczestnictwo, bez wykluczania nikogo.

¹⁸ E. Dziejic (red.), *Badania konsumentów usług turystycznych w regionach, Polska Organizacja Turystyczna, Wydanie I, Warszawa 2015.*

V.II. Aktywność turystyczna osób ze szczególnymi potrzebami

Wyniki badań z 2018 r.¹⁹ pokazują, że 23% OzN brało udział przynajmniej w jednym wyjeździe turystycznym w ciągu ostatnich 12 miesięcy. Osoby mieszkające w mieście i kobiety częściej uczestniczyły w takich wyjazdach niż mężczyźni i osoby mieszkające na wsi. Spośród badanych, największy odsetek uczestników wyjazdów można znaleźć w grupie wiekowej 35-44 lat.

Wyniki badania pokazują, że główną przeszkodą utrudniającą podróżowanie jest zły stan zdrowia. Badani często wskazywali na większą akceptację otoczenia (24%) i większe dofinansowanie wyjazdu (20%) jako sposoby ułatwienia podróżowania. Głównym celem wyjazdów badanych było wypoczęcie (37%). Duża część wyjazdów miała cel zdrowotny (24%), odwiedzanie krewnych i znajomych stanowiło 9% wyjazdów, a wyjazdy o charakterze religijnym 7%. Zdecydowana większość ankietowanych (56%) odbyła wyjazdy trwające od dwóch do czterech dni w ciągu ostatnich 12 miesięcy. Natomiast mniejszy odsetek (44%) wybrał dłuższe wyjazdy, trwające co najmniej pięć dni. Hotel i motel były najpopularniejszym rodzajem zakwaterowania (40%), podczas gdy 16% badanych nocowało u rodziny i znajomych²⁰. Ankietowani najczęściej samodzielnie organizowali swoje wyjazdy, korzystając z organizacji działających na rzecz OzN lub otrzymując wsparcie od rodziny i znajomych.

Powyższe badania dość dobrze pokazują, jak wyglądają potrzeby turystyczne OzN. Jednak turystyka dla osób ze szczególnymi potrzebami obejmuje również osoby starsze.

Starzenie się polega na stopniowo narastającym w czasie rozwoju strukturalnych zmian wstecznych. Te zmiany upośledzają funkcję komórek, tkanek i układów. Starzenie się jest ściśle związane z biologicznym pojęciem niepełnosprawności. Efektem starzenia jest zmniejszenie rezerw czynnościowych poszczególnych narządów. Układy funkcjonują na granicy swojej wydolności, a dodatkowe obciążenie może ograniczać zdolności ruchowe i zdolności do płynnego funkcjonowania. Nawet w najlepszym scenariuszu, starzenie się prowadzi do ograniczenia sprawności, chociaż nie manifestuje się jako niepełnosprawność.²¹

¹⁹ Badanie „Aktywność turystyczna osób niepełnosprawnych” przeprowadzone z OzN w wieku 15 lat i więcej (niepełnosprawność ruchowa, narządu wzroku, słuchu i/lub mowy) na próbie 1721 osób w terminie od 06.09.2018 do 19.10.2018 r.

²⁰ Opracowano: w Departamencie Turystyki na podstawie badania pt. „Aktywność turystyczna osób niepełnosprawnych” wykonanego przez Grupę BST Sp. z o.o. na zlecenie Ministerstwa Sportu i Turystyki.

²¹ A. Skalska, Ograniczenie sprawności funkcjonalnej osób w podeszłym wieku, „Zdrowie Publiczne i Zarządzanie” 2011, Tom IX 1/2011, s. 50-59.

W większości państw europejskich udział osób starszych w populacji rośnie dynamicznie. Osoby te często nie mają już obowiązków zawodowych ani rodzinnych i dysponują dużą ilością wolnego czasu. Mogą go wykorzystać na podróże i aktywność turystyczną.²²

Analiza poziomu udziału w ruchu turystycznym osób starszych, uwzględniająca wiek, wskazuje na niską mobilność turystyczną w tej grupie w porównaniu z innymi. Przyczyną tego są różne bariery, takie jak ograniczenia fizyczne, ekonomiczne i mentalne. W 2013 roku tylko około 10,5% ludzi powyżej 65 roku życia zadeklarowało udział w krótkoterminowych wyjazdach w kraju, a 14,5% w długoterminowych wyjazdach. Porównując ich udział w podróżach z innymi grupami wiekowymi, można stwierdzić, że jest on stosunkowo niski. Na podstawie kryterium wieku można zauważyć, że cele podróży różnią się znacząco w zależności od grup wiekowych. Jednym z najczęstszych powodów, które ograniczają udział osób starszych w podróżach, są kwestie finansowe (Grzelak-Kostulska 2012). Potwierdzeniem tego jest fakt, że ponad połowę (52,0%)²³ krótkoterminowych podróży osób powyżej 65. roku życia stanowią wizyty do rodziny i znajomych.

VI. Bezpieczeństwo w obrębie obiektów kubaturowych i terenowych

VI.I. Ogólne zasady bezpieczeństwa w przestrzeni kubaturowej i terenowej

Bezpieczeństwo jest zagadnieniem kluczowym. Należy rozważyć je we wszystkich jego aspektach, aby zapewnić dobrą jakość życia i edukację osobom ze szczególnymi potrzebami oraz zapobiec potencjalnym zagrożeniom dla dostępności PP.

Bezpieczeństwo na szlakach turystycznych jest ważne zarówno na terenie otwartym, w PP, na ścieżkach edukacyjnych, jak i w obiektach turystycznych. Wszystkie te miejsca wymagają uwagi ze strony służb, organizacji i osób odpowiedzialnych za zapewnienie bezpieczeństwa. Szczególną uwagę należy zwrócić na osoby z potrzebami specjalnymi, aby ograniczyć zagrożenia i nie pogłębiać ich obaw, lęków oraz strachu fizycznego. To pomoże zminimalizować stres i poczucie niebezpieczeństwa. Można je rozpatrywać w czterech obszarach:

1. **Planowanie/ przewidywanie** – w przypadku OzN, należy odpowiednio przygotować zarówno przestrzenie zamknięte, jak i otwarte, uwzględniając różne rodzaje niepełnosprawności oraz ich wpływ na poruszanie się i dostrzeganie otoczenia. Ważne jest również stworzenie adekwatnych planów ewakuacji, które uwzględniają

²² K. Parzych, R. Gotowski, Selected indicators of the seniors' tourist activity in Poland and in others European countries. Journal of Education Health and Sport, Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy, 2016.

²³ Ibidem, s. 689.

indywidualne potrzeby OzN, analizy ryzyka i przewidywanie potencjalnych zagrożeń. Współpraca z organizacjami i specjalistami zajmującymi się niepełnosprawnościami jest niezbędna, jeśli chcemy zapewnić wsparcie w koniecznych szkoleniach. Dodatkowo, eksperckie podejście do bezpieczeństwa może być ważnym głosem doradczym w tej dziedzinie.

2. **Monitorowanie** – stały monitoring, aktualizacja planów, bieżące analizy, identyfikacja zagrożeń, itp.
3. **Reagowanie** – adekwatne do potrzeb działanie wolontariuszy, asystentów, edukatorów oraz służb prewencyjno-ratowniczych.
4. **Edukacja** – szkolenia, podnoszenie kompetencji i umiejętności, ćwiczenia ewakuacji.

To także uwzględnienie bezpieczeństwa pod względem:

- a. **Fizycznym** (technicznym) – działania mają na celu zapewnienie bezpieczeństwa (w tym bezpieczeństwa przeciwpożarowego). Są one oparte na odpowiednich standardach i obejmują przygotowanie terenów i procedur, które chronią jednostki przed zagrożeniami. Jednocześnie minimalizują powstawanie zagrożeń. W ramach tych działań należy zapewnić odpowiednie wyposażenie, takie jak podręczny sprzęt gaśniczy, drogi ewakuacyjne i miejsca zbiórki. A także dbać o prawidłowe oznakowanie oraz procedury reagowania na sytuacje kryzysowe.
- b. **Psychospołecznym** – zadbanie o poczucie bezpieczeństwa w wymiarze psychospołecznym jest ważne dla OzN. Obejmuje to zarówno aspekty psychologiczne, jak i emocjonalne. Posiadana wiedza i umiejętności mają wpływ na sposób, w jaki OzN postrzega otoczenie i czuje się bezpieczna. Nauka odpowiednich zachowań pomaga w ograniczaniu zagrożeń, ale istotna jest także umiejętność reagowania w sytuacjach niebezpiecznych (edukacja dla bezpieczeństwa).

Aby wpisać się w wyżej podane obszary, należy wziąć pod uwagę kilka ogólnych zasad:

1. Przede wszystkim trzeba znać specyficzne potrzeby i ograniczenia związane z niepełnosprawnością uczestników.
2. Warto upewnić się, że wszystkie odwiedzane miejsca są dostępne, takie jak atrakcje turystyczne, infrastruktura publiczna, toalety i windy, aby zminimalizować dyskomfort związany z barierami otoczenia.
3. Należy również dostosować trasy zwiedzania do możliwości fizycznych uczestników, dbając o ich bezpieczeństwo fizyczne. Osoby odpowiedzialne za opiekę nad uczestnikami powinny posiadać odpowiednie kwalifikacje i doświadczenie w pracy z OzN. To także zapewnienie bezpiecznego i dostosowanego transportu.
4. Istotą poczucia bezpieczeństwa jest możliwość komunikacji.
5. Osobom niesłyszącym lub niewidomym należy zapewnić odpowiednie wsparcie.
6. Uczestnicy powinni móc komunikować się swobodnie i czuć się bezpiecznie.

Poza edukacją przewodników, edukatorów, wolontariuszy itp., należy zadbać o edukację bezpiecznych praktyk samych uczestników. To pomoże im być bardziej świadomymi potencjalnych zagrożeń i zachować odpowiednią ostrożność.

Istotne jest również zwrócenie uwagi na bezpieczeństwo cyfrowe podczas planowania i dokonywania rezerwacji. Cyberzagrożenia takie jak kradzież tożsamości, wyłudzenie danych, rezerwacje bez potwierdzenia itp. należy brać pod uwagę. Przy wyborze aktywności i atrakcji, należy upewnić się, że są one bezpieczne dla uczestników z różnymi rodzajami niepełnosprawności. Dodatkowo, powinien być dostępny personel, który w razie potrzeby udzieli pomocy.

Procedury podnoszące bezpieczeństwo w obiekcie kubaturowym i terenowym powinny uwzględniać różne grupy uczestników biorące udział w zajęciach edukacyjnych, zwiedzaniu muzeum czy wycieczkach z przewodnikiem.

Zapisy w procedurach, szczególnie przeciwpożarowych, są kluczowe dla zapewnienia komfortu, ochrony i pełnego uczestnictwa w wycieczkach i imprezach edukacyjnych. Aby zagwarantować turystom jak najbardziej bezpieczne i satysfakcjonujące doświadczenia, należy spełnić określone warunki:

1. Zwrócić uwagę na zasady bezpieczeństwa (zwłaszcza bezpieczeństwa przeciwpożarowego) dla organizatorów wycieczek i uczestników. Trzeba wiedzieć, gdzie znajdują się gaśnice, jak ich używać, znać drogi i wyjścia ewakuacyjne oraz rodzaje alarmów pożarowych w przestrzeni kubaturowej. Informacje o dostępnych środkach gaśniczych, instruktaż ich użycia, a także postępowanie w przypadku pożaru powinny być w procedurze. Lokalizacja najbliższych służb ratunkowych oraz informacja, jak do nich dotrzeć, zapewnia szybką reakcję w nagłym wypadku.
2. Upewnić się, że miejsca odwiedzane podczas wycieczki są dostosowane do potrzeb osób z różnymi rodzajami niepełnosprawności. Chodzi o to, aby nie stwarzać warunków niepewności i dyskomfortu, które mogą wpływać na poczucie bezpieczeństwa.
3. Znać drogi ewakuacyjne i miejsca schronienia. Jest to warunek konieczny do szybkiego reagowania w przypadku zagrożenia.
4. Prowadzić regularne ćwiczenia dla pracowników, organizatorów i wolontariuszy biorących udział w wycieczkach. Ćwiczenia mają na celu ugruntowanie wiedzy na temat postępowania w przypadku pożaru lub innej sytuacji kryzysowej. Szkolenia powinny być dostosowane do konkretnych obiektów i szlaków.
5. Upewnić się, że miejsca wizyt są odpowiednio oznaczone. Ułatwi to poruszanie się OzN. Należy wytyczyć drogi ewakuacyjne i umieścić wyraźne znaki informacyjne w języku odpowiednim dla uczestników. Wskazane jest również wspieranie różnych metod komunikacji, w tym języka migowego w alfabecie Braille'a czy ETR. Dodatkowo, powinny być dostępne tablice komunikacyjne dla osób z trudnościami w mówieniu.
6. Upewnić się, że OzN mają wsparcie asystentów lub osób odpowiedzialnych za ich bezpieczeństwo i potrzeby podczas wycieczki.

7. Regularnie sprawdzać sprzęt przeciwpożarowy i wykonywać przeglądy miejsc, które są odwiedzane. Jest to ważne, aby upewnić się, że spełniają odpowiednie standardy bezpieczeństwa i są aktualizowane.

Dodatkowo, warto wspierać uczestników w zgłaszaniu swoich osobistych potrzeb w zakresie bezpieczeństwa. Dzięki temu można dopasować procedury i środki zapobiegawcze do ich wymagań. Przed wycieczką terenową, należy zaplanować i przetestować trasy, aby upewnić się, że są odpowiednie dla osób odwiedzających. Jeżeli trasa terenowa jest nieznaną, warto skonsultować się z lokalnymi ekspertami lub przewodnikami, aby zdobyć informacje o potencjalnych zagrożeniach i odpowiednich środkach bezpieczeństwa. Na tym etapie niezwykle cenna jest współpraca z organizacjami, które wspierają turystykę OzN.

VI.II. Działania w obszarze bezpieczeństwa przeciwpożarowego w obiekcie kubaturowym

Jeśli wybuchnie pożar, czy to w budynku czy obiekcie, szanse na przeżycie dla osób znajdujących się wewnątrz zależą od ich zdolności do wydostania się z niego szybko i bezpiecznie. Dlatego ważne jest, aby wiedzieć, ile osób jest obecnie w budynku. OzN muszą być poinformowane o dostępnych urządzeniach, takich jak czujniki dymu z wibracjami lub migającym światłem dla osób niedosłyszących, a także o czujnikach dymu ze światłami stroboskopowymi (migoczącymi) na zewnątrz, które przyciągają uwagę przechodniów. Dodatkowo, powinny być zainstalowane alarmy z możliwością wezwania odpowiednich służb ratunkowych. W przypadku pożaru, OzN, jak i inne osoby, muszą mieć dostęp do bezpiecznej drogi ucieczki. Jeśli budynek często jest odwiedzany przez wiele osób, pracownicy powinni udzielać OzN prostych instrukcji dotyczących procedur ewakuacji w przypadku pożaru.

Należy pamiętać, że windy nie działają podczas pożaru. Trzeba więc mieć krzesła ewakuacyjne w miejscach znajdujących się w pobliżu schodów. Czasem potrzebni są tzw. strażnicy pięt lub asystenci ewakuacji do pomocy osobom niesłyszącym lub niewidomym.

Należy unikać nakładania ograniczeń na OzN, które wymagają, aby przez cały czas towarzyszyli im potencjalni pomocnicy²⁴.

OzN nie powinny przebywać w żadnej części obiektu, z której w przypadku pożaru trudno byłoby im uciec, nawet z pomocą. Przykładem może być korzystanie z piwnic i suterenu przez osoby na wózkach inwalidzkich, gdy nie ma wyjścia z tego poziomu. Działania, które mogą odbywać się w takich pomieszczeniach, powinny być przeniesione na dostępne kondygnacje, o ile jest to wykonalne. Unikamy w ten sposób wykluczenia OzN.

²⁴ Jeśli w obiekcie nie ma wystarczającej liczby personelu, który mógłby asystować podczas ewakuacji, np. wieczorami czy w weekendy, to ważne jest zwrócenie uwagi na minimalizowanie korzystania z obiektów przez OzN, które potrzebowałyby takiego wsparcia w tych okresach albo zadbanie o stałą liczbę personelu posiadającego odpowiednie kompetencje w zakresie asystowania ewakuacji.

Osoby poruszające się na wózku inwalidzkim, które znajdują się powyżej parteru, lub mające trudności z pokonywaniem schodów powinny być ewakuowane poziomo. Ewakuacja polega na przemieszczeniu się przez drzwi przeciwpożarowe z miejsca pożaru do strefy bezpiecznej lub schronienia.

Kiedy dzwoni alarm przeciwpożarowy, OzN prosi o pomoc inne osoby w pobliżu. Osoby te pomagają jej w ewakuacji i sprowadzają na dół, np. za pomocą krzesła ewakuacyjnego.

Jeśli OzN nie ma wystarczającej liczby pomocników, może przejść do głównej klatki schodowej lub innej, o ile wcześniej ustalono to ze służbami. Chyba, że występują oznaki zadymienia. Wtedy powinni pójść do klatki schodowej znajdującej się jak najdalej od ognia lub przeznaczonego miejsca schronienia. Następnie powinni powiadomić służby ratownicze o swoim położeniu (np. przez okno) i czekać na pomoc.

Zapewnienie odpowiedniego oznakowania kierującego do wyjść ewakuacyjnych ma ułatwić odczytywanie informacji przez osoby z dysfunkcją wzroku. Dodatkowo, drogi ewakuacyjne powinny być dostosowane do osób na wózkach inwalidzkich i pozbawione przeszkód, takich jak schody.

Systemy alarmowe wyposażone są w alarmy dźwiękowe i wizualne. Służą one do ostrzegania osób, które mają problem ze słuchem. Można też rozważyć używanie alarmów wibracyjnych lub osobistych urządzeń ostrzegawczych.

Odpowiednio przeszkolony personel i asystenci powinni być wyposażeni w środki komunikacji, takie jak tablice komunikacyjne. To zapewni skuteczną komunikację podczas ewakuacji lub w innych sytuacjach kryzysowych, gdy potrzebna jest pomoc OzN.

Warto również organizować regularne ćwiczenia ewakuacyjne, w których uczestniczyć będą OzN. Dzięki temu będą miały praktyczne doświadczenie i większą pewność działania w sytuacji pożaru. Konieczne jest także regularne przeglądanie i utrzymywanie w dobrym stanie wszystkich urządzeń przeciwpożarowych, systemów alarmowych oraz dróg ewakuacyjnych, aby zapewnić ich sprawne działanie.

Instrukcja bezpieczeństwa pożarowego musi posiadać zawartość, która jest zgodna z Rozporządzeniem Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 7 czerwca 2010 r. w sprawie ochrony przeciwpożarowej budynków, innych obiektów budowlanych i terenów. W szczególności, instrukcja powinna zawierać informacje dotyczące bezpieczeństwa OzN:

1. Sposoby postępowania na wypadek pożaru i innego zagrożenia.
2. Warunki i organizację ewakuacji ludzi oraz praktyczne sposoby ich sprawdzania.
3. Plany obiektów, które obejmują zarówno same obiekty, jak i ich usytuowanie oraz teren przyległy. Na planach znajdują się dane graficzne dotyczące warunków ewakuacji, ze wskazaniem kierunków i wyjść ewakuacyjnych.

Poniżej przedstawiono dodatkowe elementy, które powinny znaleźć się w instrukcji:

- Osoby odpowiedzialne za zarządzanie i realizację działań w przypadku pożaru lub innego zagrożenia. Powinny być one odpowiednio przeszkolone i zaangażowane w zapewnienie bezpieczeństwa OzN.
- Dokładny przegląd wszystkich obiektów. Należy przyjrzeć się ich bezpieczeństwu i dostępności dla OzN. Sprawdzić zarówno obiekty wewnętrzne, jak i zewnętrzne.
- Wsparcie, jakie zostanie zapewnione OzN w trakcie ewakuacji. Pracownicy powinni otrzymać szkolenie w obsłudze i asyście dla tej grupy osób.
- Dostępne drogi ewakuacyjne. Zawarte są także ich oznaczenia i sposób dotarcia do nich w przypadku różnych sytuacji zagrożenia.
- Regularne szkolenia i ćwiczenia ewakuacyjne, w których powinni uczestniczyć wszyscy pracownicy i OzN.
- Wsparcie psychologiczne, które będzie dostępne dla OzN po ewakuacji, jeśli zaistnieje taka potrzeba.
- Baza danych OzN przebywających w obiekcie, wraz z opisem ich specyficznych potrzeb, aby w razie ewakuacji można było zapewnić im skuteczne wsparcie.

Na koniec należy upewnić się, że wszyscy pracownicy oraz turyści, zwłaszcza OzN, mają dostęp do instrukcji bezpieczeństwa pożarowego w różnych formatach. Instrukcje te powinny być dostosowane do ich potrzeb, na przykład w formie alfabetu Braille'a lub wersjach audio.

Instrukcje przeciwpożarowe powinny być przygotowywane indywidualnie do każdego obiektu, uwzględniając jego specyfikę oraz aktualizowane zgodnie z przepisami prawa.

VI.III. Bezpieczeństwo podczas wycieczki po szlaku turystycznym

PP oferują wiele szlaków turystycznych dostosowanych do różnych umiejętności, możliwości i potrzeb odwiedzających. Aby nie przecenić możliwości turystów, należy poświęcić czas na przygotowanie wycieczki.

Najważniejsze informacje należy uzyskać od osób odwiedzających. Można zaproponować im przeprowadzenie samooceny, tj. otrzymać odpowiedzi na następujące pytania:

1. Jaki jest mój poziom doświadczenia z wędrownkami? Czy często chodzę na wędrownki szlakami turystycznymi? Czy to mój pierwszy raz na szlakach?
2. Ile sprzętu, jedzenia i wody (waga) mogę wygodnie nosić w plecaku? Jak długo mogę nosić plecak ze wszystkimi niezbędnymi rzeczami?
3. Czy jestem przygotowany na wędrownkę, którą chciałbym odbyć? Czy ćwiczyłem tego typu wędrownki?
4. Czy kiedykolwiek wcześniej wędrowałem w takim środowisku (temperatura, wilgotność, wysokość, itp.)?
5. Czy wybieram się na wędrownkę sam, czy w grupie? Bezpieczniej jest wędrować w grupie, zwłaszcza w przypadku OzN.

Planowanie jest istotnym etapem, gdy chcemy wybrać się na szlak turystyczny. Musimy być gotowi na ewentualne zagrożenia i sytuacje kryzysowe. Należy wybrać odpowiednią trasę dla siebie i swojej grupy. Skonsultujmy swoje umiejętności i możliwości zespołu. Wybierzmy szlak, który każdy będzie w stanie przemierzyć i cieszyć się nim w pełni. Sprawdźmy informacje o przeszkodach znajdujących się w obrębie tras na stronach internetowych PP. Na miejscu upewnijmy się u pracownika PP, że wybraliśmy odpowiednią trasę.

Nie używajmy telefonu komórkowego podczas wędrowki w parku. Możemy rozważyć posiadanie osobistego nadajnika lokalizacyjnego dla bezpieczeństwa. Jeśli korzystamy z telefonu komórkowego, upewnijmy się, że bateria jest naładowana. Wyszukiwanie sygnału komórkowego może szybko zużywać energię, dlatego warto wyłączyć lub przełączyć telefon w tryb samolotowy. Włączamy telefon tylko wtedy, gdy jest nam potrzebny. Innym rozwiązaniem jest wyposażenie się w powerbanki.

Sprawdźmy pogodę, posiadajmy wiedzę, co robić w przypadku burzy, silnego wiatru czy gwałtownej powodzi. Bądźmy na bieżąco z informacjami o alertach dotyczących PP. Na przykład może to być zagrożenie pożarowe, miejsca narażone na osuwiska, tereny podmokłe i inne zagrożenia występujące w okolicy szlaków turystycznych.

Procedura bezpieczeństwa na szlaku powinna składać się przynajmniej z 10 poniższych punktów:

1. Zapoznajcie się z lokalnymi mapami i informacjami o zwiedzonym przez Was parku.
2. Trzymajcie się wyznaczonej trasy.
3. Zaplanujcie z wyprzedzeniem, ile wody i pożywienia będzie potrzebować każda osoba.
4. Zabierzcie podręczną apteczkę (plastry, opatrunki, leki, które przyjmujecie na co dzień).
5. Weźcie spray na owady, takie jak komary, kleszcze.
6. Podczas wędrowki zawsze bądźcie razem, a najwolniejszy turysta niech ustala tempo.
7. Jeśli jest to możliwe, weźcie ze sobą osobisty lokalizator. Niektóre obszary nie mają zasięgów telefonów komórkowych.
8. Często róbcie przerwy. Poznajcie swoje ograniczenia i zwracajcie uwagę na to, jak się czujecie na szlaku.
9. Nie spieszcie się. Bądźcie ostrożni, trzymajcie się suchych i twardych ścieżek na stabilnym podłożu.
10. Zachowajcie szczególną ostrożność, kiedy jesteście w pobliżu obiektów wodnych.

W terenie otwartym bezpieczeństwo przeciwpożarowe dotyczy przede wszystkim używania otwartego ognia do rozpalania ognisk i grillowania (grille węglowe i gazowe).

W lasach i na terenach śródleśnych, na obszarze łąk, torfowisk i wrzosowisk, jak również w odległości do 100 m od granicy lasów, nie możemy wykonywać czynności mogących potencjalnie spowodować pożar. Przede wszystkim należy unikać:

1. Rozniecanie ognia poza miejscami wyznaczonymi do tego celu przez właściciela lub zarządcę lasu.

2. Palenia tytoniu. Jest ono dozwolone tylko na utwardzonych drogach i w miejscach do tego wyznaczonych.

Właściciele, zarządcy oraz użytkownicy lasów umieszczają tablice informacyjne i ostrzegawcze. Powinny one być uniwersalne i dostosowane do różnych rodzajów niepełnosprawności oraz zlokalizowane przy:

1. parkingach leśnych oraz innych miejscach wyznaczonych do postoju pojazdów w lesie;
2. ogólnodostępnych miejscach w lesie wyznaczonych do rozpalania ognia;
3. znajdujących się w lesie polach biwakowych oraz kempingach.

Ogniska należy budować w odległości co najmniej 8 m od namiotów, krzewów i innych elementów i obiektów łatwopalnych. W miarę możliwości trzeba zapewnić podręczny sprzęt gaśniczy lub piasek.

Jeśli przy ścieżce turystycznej znajdują się punkty ładowania pojazdów elektrycznych, punkty wymiany baterii lub punkty podłączenia do prądu, powinny mieć one sprzęt do gaszenia urządzeń elektrycznych. Może to być podręczny sprzęt gaśniczy lub piasek.

VI.IV. Audyt i instrukcja bezpieczeństwa przeciwpożarowego

Audyt bezpieczeństwa przeciwpożarowego ma sprawdzić, czy zapewnione są odpowiednie warunki bezpieczeństwa dla osób ze szczególnymi potrzebami. Kontroli podlegają:

1. Procedury postępowania w przypadku pożaru lub innego zagrożenia w obiekcie, które powinny być przygotowane i regularnie aktualizowane. Należy uwzględnić w nich zmiany w obiekcie oraz warunki ochrony przeciwpożarowej. Dodatkowo, należy określić procedurę obejmującą powiadamianie odpowiednich służb ratowniczych oraz osób odpowiedzialnych za bezpieczeństwo w przypadku wykrycia zagrożenia pożarem lub innym zagrożeniem.
2. Warunki ochrony przeciwpożarowej.
3. Wyposażenie obiektu (urządzenia przeciwpożarowe, sprzęt gaśniczy).
4. Drogi pożarowe, które obejmują sporządzenie szczegółowych planów ewakuacji. Uwzględniają one specyficzne potrzeby OzN, zapewniają drogi ewakuacyjnej oraz wyjścia awaryjne. Określają również punkty zbierania się po ewakuacji.
5. Terminowość i regularność przeglądów urządzeń, które mają wpływ na bezpieczeństwo pożarowe.
6. Obecność czytelnych i widocznych znaków bezpieczeństwa oraz ochrony przeciwpożarowej w obiekcie.
7. Monitorowanie i raportowanie incydentów, w przypadku wystąpienia zagrożenia.

Instrukcja bezpieczeństwa pożarowego każdorazowo musi być przygotowana indywidualnie dla każdego obiektu, którego dotyczy. Instrukcja powinna zawierać:

1. Opis budynku lub obiektu, w tym powierzchnia, wysokość i liczba kondygnacji.
2. Zakres stosowania instrukcji.

3. Odpowiedzialność.
4. Warunki ochrony przeciwpożarowej.
5. Charakterystykę zagrożenia pożarowego, w której należy uwzględnić: parametry pożarowe materiałów niebezpiecznych pożarowo, zagrożenia związane z procesami technologicznymi oraz charakterystykę pożarów przyjętych do celów pożarowych.
6. Kategorię zagrożenia ludzi.
7. Informację o przewidywanej liczbie osób w poszczególnych pomieszczeniach.
8. Przewidywaną gęstość obciążenia ogniowego.
9. Ocenę zagrożenia wybuchem.
10. Klasę odporności pożarowej budynku i klasę odporności ogniowej elementów budowlanych.
11. Podział obiektu na strefy pożarowe i dymowe.
12. Odległość od obiektów sąsiadujących.
13. Warunki i strategię ewakuacji ludzi lub ich uratowania w inny sposób.
14. Sposób zabezpieczenia przeciwpożarowego instalacji użytkowych (instalacja wentylacyjna, grzewcza, elektryczna i teletechniczna, odgromowa).
15. Dobór urządzeń przeciwpożarowych w budynku (przeciwpożarowy wyłącznik prądu, hydranty wewnętrzne, oświetlenie awaryjne, stałe urządzenie gaśnicze wodne i urządzenia gaśnicze gazowe, wentylacja pożarowa).
16. Systemy sygnalizacji pożaru (SSP) i dźwiękowy system ostrzegawczy (DSO).
17. Przygotowanie obiektu i terenu do prowadzenia działań ratowniczo-gaśniczych (drogi pożarowe, zaopatrzenie w wodę do zewnętrznego gaszenia pożaru).
18. Wyposażenie w wymagane urządzenia przeciwpożarowe i gaśnice oraz sposoby poddawania ich przeglądom technicznym i czynnościom konserwacyjnym (m.in. zasady rozmieszczenia i użycia podręcznego sprzętu gaśniczego, zasady obsługi podręcznego sprzętu gaśniczego, zasady gaszenia podręcznym sprzętem gaśniczym, terminy konserwacji, przeglądów i badań instalacji oraz urządzeń w obiektach).
19. Sposoby postępowania na wypadek pożaru i innego zagrożenia (w tym zadania pracowników ochrony i recepcji podczas ewakuacji budynku, zadania koordynatorów ewakuacji w budynku).
20. Warunki i organizacja ewakuacji ludzi oraz praktyczne sposoby ich sprawdzenia (warunki zarządzenia ewakuacją, ogłoszenie ewakuacji, środki alarmowania, odwołanie alarmu, zasady ewakuacji ludzi i mienia, sprzęt i środki na potrzeby ewakuacji, praktyczne sprawdzenie organizacji oraz warunków ewakuacji).
21. Sposoby zapoznania zatrudnionych pracowników z przepisami przeciwpożarowymi oraz treścią przedmiotowej instrukcji – szkolenie przeciwpożarowe pracowników.
22. Obowiązki w zakresie ochrony przeciwpożarowej dla stałych użytkowników obiektu – organizacja ochrony przeciwpożarowej.
23. Obowiązki właściciela, administratora, pracowników ochrony i sprzątających, wszystkich użytkowników obiektu oraz osób pełniących funkcje kierownicze w jednostkach użytkujących pomieszczenia w budynku.

24. Potencjalne źródła powstania pożaru lub innego miejscowego zagrożenia i drogi jego rozprzestrzeniania. Scenariusz rozwoju zdarzeń w czasie pożaru.
25. Zasady zapobiegania pożarom (m.in powstałym od instalacji i urządzeń elektrycznych, na skutek niewłaściwego obchodzenia się z cieczami łatwo zapalnymi i gazami palnymi, od niezgaszonych papierosów, powstałym podczas przechowywania, magazynowania i eksponowania towarów oraz przy aranżacji pomieszczeń użytkowych).
26. Ustalenia porządkowe.
27. Oznakowanie obiektu pożarniczymi tablicami informacyjnymi.
28. Postanowienia końcowe, wzory dokumentów.

Celem instrukcji jest ustalenie wymagań ochrony przeciwpożarowej w zakresie organizacyjnym, technicznym i porządkowym. Te wymagania muszą być uwzględniane w czasie eksploatacji konkretnego budynku.

Ustawa o ochronie przeciwpożarowej z dn. 24 sierpnia 1991 r. (Dz. U. 2020 poz. 961) określa, że ochrona przeciwpożarowa to zbiór zadań, które mają na celu ochronę życia, zdrowia, mienia i środowiska przed pożarem, klęską żywiołową lub innym miejscowym zagrożeniem. Zgodnie z art. 4 Ustawy, właściciel, zarządca lub użytkownik budynku, obiektu, terenu ma obowiązek:

- przestrzegania przeciwpożarowych wymagań techniczno-budowlanych, instalacyjnych i technologicznych,
- wyposażenia budynku w sprzęt pożarniczy, ratowniczy i środki gaśnicze oraz zapewnienia konserwacji i naprawy sprzętu,
- zapewnienia osobom przebywającym w budynku bezpieczeństwa i możliwości ewakuacji,
- zaznajomienia pracowników z przepisami przeciwpożarowymi,
- przygotowania budynku do prowadzenia akcji ratowniczej oraz do ustalenia sposobu postępowania na wypadek pożaru,
- ustalenia sposobu postępowania na wypadek powstania pożaru, klęski żywiołowej lub innego miejscowego zagrożenia.

Szczegółowe wymagania dotyczące ochrony przeciwpożarowej budynków, obiektów budowlanych i terenów są określone w Rozporządzeniu MSWiA z dnia 7 czerwca 2010 r. (Dz. U. 2023 poz. 822), polskich normach i innych przepisach szczególnych. Wymagania te są wdrażane poprzez określenie zadań dla poszczególnych komórek organizacyjnych, które obsługują dany budynek, zgodnie z ich kompetencjami. Wykonywanie tych zadań powinno być kontrolowane przez upoważnionego przez Dyrektora pracownika.

Instrukcja Bezpieczeństwa Pożarowego powinna być aktualizowana co najmniej raz na 2 lata lub częściej, jeśli występują zmiany w sposobie użytkowania budynku, technologii, układzie pomieszczeń i innych warunkach ochrony przeciwpożarowej.

Przykładowy zakres zadań koordynatorów ewakuacji w budynku

Po ogłoszeniu komunikatu ostrzegawczego:

1. Należy sprawdzić stan osobowy grupy zwiedzających, którzy przebywają na podległej części kondygnacji. Stąd ważne jest wcześniejsze monitorowanie uczestników. Należy poinformować ich spokojnie i zdecydowanie o konieczności przygotowania się do ewakuacji. To pomoże minimalizować ewentualne ataki paniki.
2. Należy przeciwdziałać niekontrolowanemu rozchodzeniu się zwiedzających, którzy przebywają na podległej części kondygnacji. Należy uwzględnić fakt, że nie można skorzystać z wind.
3. Dodatkowo można wykorzystać czas na przypomnienie podległej grupie osób, jak należy zachować się po ogłoszeniu komunikatu o ewakuacji, wskazaniu najbliższej i możliwej do wykorzystania drogi ewakuacji, po opuszczeniu budynku oraz w rejonie ewakuacji.

Po ogłoszeniu komunikatu o ewakuacji należy:

1. Zebrać osoby, które przebywają na podległej części kondygnacji i ustalić stan osobowy grupy.
2. Całą grupą, jeśli to możliwe, opuścić kondygnację. Koordynator ewakuacji powinien sprawdzić drogi ewakuacyjne: czy są dostępne, czy nie ma zadymienia na klatkach schodowych, czy klatka schodowa nie została uszkodzona. Powinien opuścić kondygnację dopiero po wyjściu ostatniej osoby z grupy. Jeśli podstawowa droga ewakuacji jest zablokowana, koordynator kieruje grupę do wyjścia zapasowego. Jeśli wyjście zapasowe również jest niedostępne, należy skontaktować się telefonicznie ze służbami ratowniczymi. Należy zadzwonić na numer alarmowy Państwowej Straży Pożarnej (112 lub 998), na recepcję lub służby ochrony. W czasie rozmowy trzeba podać adres budynku, kondygnację, jej część, w której znajduje się grupa, a także liczbę osób, które nie mogą się ewakuować.
3. Jeśli na danej kondygnacji znajduje się osoba, która nie może samodzielnie się ewakuować (np. poszkodowana w wyniku wypadku, OzN lub osoba, której stan nie pozwala na samodzielną ewakuację), koordynator zapewnia pomoc w ewakuacji za pomocą specjalnego sprzętu ewakuacyjnego. Możliwe jest także przemieszczenie się do strefy bezpiecznej, na przykład do przedsionka klatki schodowej, w której odbywa się ewakuacja. Jeśli zajdzie taka potrzeba, koordynator wyznaczy także osobę z grupy ewakuowanych, która będzie towarzyszyć poszkodowanej osobie do czasu przybycia pomocy ze strony służb ratowniczych.
4. Po wyjściu z budynku koordynator sprawdza stan osobowy. Następnie udaje się z całą grupą na wyznaczony rejon ewakuacji lub na miejsce wskazane przez służby prowadzące działania ratownicze. Jeśli ktoś został na kondygnacji lub brakuje pełnego stanu osobowego grupy, koordynator informuje o tym służby prowadzące działania ratownicze.
5. W rejonie ewakuacji koordynator ponownie sprawdza stan osobowy. Następnie przekazuje kierownikowi rejonu ewakuacji informacje o:
 - a. kondygnacji i części, z której nastąpiła ewakuacja,
 - b. swoje imię i nazwisko,

- c. liczbę osób ewakuowanych,
 - d. informacje o osobach, które nie wyszły z budynku lub które nie dotarły w rejon ewakuacji.
6. Koordynator ewakuacji czeka wraz z ewakuowanymi na dalsze polecenia służb prowadzących działania ratownicze.
 7. Koordynator zgłasza wszystkie potrzeby związane z podległą grupą. Należą do nich pomoc medyczna, psychologiczna i logistyczna. Te zgłoszenia są przekazywane kierownikowi rejonu ewakuacji.

Większość planów ewakuacji zależy od konkretnych okoliczności. Czasami osoby korzystające z wózka inwalidzkiego lub innego urządzenia mobilnego nie będą mogły być przeniesione. Niektóre z nich mogą wymagać dodatkowego sprzętu, wsparcia lub pomocy po opuszczeniu budynku. Niektórzy nie będą w stanie poruszać się po schodach ze względu na zawroty głowy lub fobie. Wyprowadzenie z budynku samo w sobie może być niewystarczające. Niektóre osoby mogą być szczególnie wrażliwe na światło słoneczne, temperaturę lub inne warunki pogodowe. Będą również osoby, które mogą potrzebować leków lub innej pomocy. Asystenci ewakuacji muszą skonsultować się z każdą osobą, która zgłosi potrzebę pomocy. Konieczne jest opracowanie konkretnych planów i planów alternatywnych dla różnych rodzajów niepełnosprawności i ich grup.

Indywidualne plany muszą odzwierciedlać:

- Potrzeby i preferencje osoby potrzebującej pomocy.
- Bezpieczeństwo i cechy konstrukcyjne budynku.
- Rodzaje sytuacji awaryjnych, które mogą wystąpić.
- Ograniczenia lokalnych służb ratunkowych, budżetów i personelu instytucji.
- Bezpieczeństwo i możliwości fizyczne współpracowników, którzy jako asystenci ewakuacji (AE) udzielą pomocy.

VII. Źródła informacji

VII.I. Akty prawne

1. Dokumenty Rady Europy (Biuro Pełnomocnika Rządu do Spraw Osób Niepełnosprawnych) <http://www.niepelnosprawni.gov.pl/a,50,dokumenty-rady-europy> (dostęp 4.09.2023).
2. Europejska strategia w sprawie niepełnosprawności 2010–2020: Odnowione zobowiązanie do budowania Europy bez barier, KOM (2010) 636.
3. Konwencja o prawach osób niepełnosprawnych, sporządzona w Nowym Jorku dnia 13 grudnia 2006 r. (Dz.U. z 2012 r. poz. 1169 z późn. zm.).
4. Rozporządzenie Ministra Gospodarki i Pracy w sprawie obiektów hotelarskich i innych obiektów, w których są świadczone usługi hotelarskie, załącznik nr 8 – Minimalne wymagania w zakresie dostosowania obiektów hotelarskich do potrzeb osób niepełnosprawnych (Dz.U. z 2017 r. poz. 2166).
5. Rozporządzenie Ministra Infrastruktury z dnia 12 kwietnia 2002 r. w sprawie warunków technicznych, jakim powinny odpowiadać budynki i ich usytuowanie (Dz.U. z 2022 r. poz. 1225).
6. Rozporządzenie Ministra Infrastruktury i Rozwoju z dnia 3 lipca 2015 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie szczegółowych warunków technicznych dla znaków i sygnałów drogowych oraz urządzeń bezpieczeństwa ruchu drogowego i warunków ich umieszczania na drogach (Dz.U. z 2015 r. poz. 1314).
7. Rozporządzenie Ministra Infrastruktury z dnia 3 lipca 2003 r. w sprawie szczegółowych warunków technicznych dla znaków i sygnałów drogowych oraz urządzeń bezpieczeństwa ruchu drogowego i warunków ich umieszczania na drogach (Dz.U. z 2019 r. poz. 2311 z późn. zm.).
8. Rozporządzeniu Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 7 czerwca 2010 r. w sprawie ochrony przeciwpożarowej budynków, innych obiektów budowlanych i terenów (Dz.U. z 2023 r. poz. 822)
9. Uchwała nr 27 Rady Ministrów z dnia 16 lutego 2021 r. w sprawie przyjęcia dokumentu Strategia na rzecz Osób z Niepełnosprawnościami 2021–2030 (M.P. 2021 r. poz. 218).
10. Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 1 sierpnia 1997 r. Karta Praw Osób Niepełnosprawnych (M.P. 1997 r. nr 50 poz. 475).
11. Unia równości: Strategia na rzecz praw osób z niepełnosprawnościami na lata 2021–2030 (COM [2021] 101 final).
12. Ustawa z dnia 10 maja 2018 r. o ochronie danych osobowych (Dz.U. z 2019 r. poz. 1781.).
13. Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Dz.U. z 2023 r. poz. 1336 z późn. zm.).

14. Ustawa z dnia 19 lipca 2019 r. o zapewnianiu dostępności osobom ze szczególnymi potrzebami (Dz.U. z 2022 r. poz. 2240).
15. Ustawa z dnia 19 sierpnia 2011 r. o języku migowym i innych środkach komunikowania się (Dz.U. z 2023 r. poz. 20).
16. Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie (Dz.U. z 2023 r. poz. 571)
17. Ustawa z dnia 24 listopada 2017 r. o imprezach turystycznych i powiązanych usługach turystycznych (Dz.U. z 2022 r. poz. 511 z późn. zm.).
18. Ustawa z dnia 27 sierpnia 1997 r. o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych (Dz.U. z 2023 r. poz. 100 z późn. zm.).
19. Ustawa z dnia 27 sierpnia 2009 r. o finansach publicznych (Dz.U. z 2023 r. poz. 1270 z późn. zm.).
20. Ustawa z dnia 28 września 1991 r. o lasach (Dz.U. 2023 r. poz. 1356 z późn. zm.).
21. Ustawa z dnia 29 sierpnia 1997 r. o usługach hotelarskich oraz usługach pilotów wycieczek i przewodników turystycznych (Dz.U. z 2023 r. poz. 1944).
22. Ustawa z dnia 30 października 2002 r. o zaopatrzeniu w tytułu wypadków lub chorób zawodowych powstałych w szczególnych okolicznościach (Dz.U. z 2020 r. poz. 984).
23. Ustawa z dnia 4 kwietnia 2019 r. o dostępności cyfrowej stron internetowych i aplikacji mobilnych podmiotów publicznych (Dz.U. z 2023 r. poz. 1440).
24. Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. – Prawo budowlane (Dz.U. z 2023 r. 1333 z późn. zm.).

VII.II. Wytyczne i rekomendacje

1. Europejskie standardy przygotowania tekstu łatwego do czytania i zrozumienia, <https://www.power.gov.pl/media/13597/informacja-dla-wszystkich.pdf> (dostęp 04.09.2023).
2. Międzynarodowa Klasyfikacja Funkcjonowania, Niepełnosprawności i Zdrowia; ang. International Classification of Functioning, Disability and Health (ICF), Światowa Organizacja Zdrowia 2001, https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/42407/9241545429_pol.pdf?sequence=67&isAllowed=y (dostęp 04.09.2023).
3. Realizacja zasady równości szans i niedyskryminacji, w tym dostępności dla osób z niepełnosprawnościami: Poradnik dla realizatorów projektów i instytucji systemu wdrażania funduszy europejskich 2014-2020, Ministerstwo Rozwoju, Warszawa 2015, https://www.pois.gov.pl/media/23674/publikacja_wersja_interaktywna_3.pdf (dostęp 04.09.2023).

4. Obowiązki wobec wolontariuszy, Portal organizacji pozarządowych NGO.pl
<https://poradnik.ngo.pl/obowiazki-ngo-wobec-wolontariuszy> (dostęp 04.09.2023).
5. Program rządowy „Dostępność Plus” 2018-2025, Ministerstwo Inwestycji i Rozwoju, Warszawa 2018,
www.archiwum.ncbr.gov.pl/fileadmin/POIR/3_1_1_1_2019/Dok_dodatkowe/16_Program_Dostepnosc_Plus.pdf (dostęp 04.09.2023).
6. Standardy dostępności budynków dla osób z niepełnosprawnościami: uwzględniając koncepcje uniwersalnego projektowania – poradnik, Ministerstwo Inwestycji i Rozwoju, Warszawa 2017, <https://www.gov.pl/web/rozwoj-technologie/standardy-dostepnosc-budynkow-dla-osob-z-niepelnosprawnosciami> (dostęp 04.09.2023).
7. Warunki techniczne publikacji oraz struktura dokumentu elektronicznego „Deklaracji Dostępności”, Ministerstwo Cyfryzacji, Warszawa 2019,
<https://mc.bip.gov.pl/objasnienia-prawne/warunki-techniczne-publicacji-oraz-struktura-dokumentu-elektronicznego-deklaracji-dostepnosc.html> (dostęp 04.09.2023).
8. Zarządzenie nr 74 Dyrektora Generalnego Lasów Państwowych z dnia 18 października 2018 r. w sprawie wprowadzenia „Kategorii i definicji wybranych obiektów rekreacyjno-wypoczynkowych i edukacyjnych zlokalizowanych na terenach zarządzanych przez j.o. Państwowego Gospodarstwa Leśnego Lasy Państwowe”.

VII.III. Literatura

1. A. Skalska, Ograniczenie sprawności funkcjonalnej osób w podeszłym wieku, „Zdrowie Publiczne i Zarządzanie”, tom IX, nr 1/2011: 50–59.
2. A. Stasiak, Szlaki turystyczne a przestrzeń turystyczna, Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze Zarząd Główny (2007).
3. A. Zajadacz (red.), Turystyka Dostępna. Rekomendacje dla sektora usług turystycznych, Poznań 2020.
4. Aktywność ekonomiczna ludności Polski – IV kwartał 2020 r., Główny Urząd Statystyczny 2020 r. <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/rynek-pracy/pracujacy-bezrobotni-bierni-zawodowo-wg-bael/aktywnosc-ekonomiczna-ludnosci-polski-iv-kwartal-2020-roku,4,40.html> (dostęp 04.09.2023).
5. Badania konsumentów usług turystycznych w regionach, Polska Organizacja Turystyczna, Wydanie I, 2015.
6. Badanie pt. „Aktywność turystyczna osób niepełnosprawnych” wykonane przez Grupę BST Sp. z o.o. na zlecenie Ministerstwa Sportu i Turystyki
<https://www.msit.gov.pl/pl/turystyka/badania-ryнку-turystycz/8039,Turystyka-osob-z-niepelnosprawnosciami.html> (dostęp 04.09.2023).
7. D. Buhalis, S. Darcy (red.), Accessible Tourism: Concepts and Issues, Bristol: Chanel View Publications (2011).

8. D.C. Smith (1998), Assistive technology. Funding options and strategies, „Mental and Physical Disability Law Reporter”1(22).
9. Fundacja Laboratorium Architektury 60+ skład zespołu: Benek I., Labus A., Kampka M. (red.), Wytyczne w zakresie projektowania uniwersalnego mając na uwadze potrzeby osób niepełnosprawnych – ekspertyza wykonana na zlecenie Ministerstwa Infrastruktury i Budownictwa, Warszawa 2016.
10. Global Found Nature I in. Samodzielne doświadczanie natury, Ku pozbawionym barier edukacyjnym ścieżkom przyrodniczym, 2021 r.
11. Individuals with Disabilities Education Act, General Provisions, Sec. 101 Definitions, sekcja g.
12. J. Partyka, B. Wojcieszak, A. Józefczak i inni, (Nie)pełnosprawny turysta: Wybrane zagadnienia teorii i praktyki turystyki społecznej, Wydawnictwo PTTK „Kraj” 2019
13. J. Śniadek, A. Zajadacz, Turystyka i rekreacja a jakość życia mieszkańców Leszna, [w:] Ekonomiczne Problemy Turystyki, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, nr 1 (25), 341-365.
14. J.C. De Witt (1991), The role of technology in removing barriers, „The Milbank Quarterly” 69(sup. 1–2).
15. K. Parzych, R. Gotowski, (2016) Selected indicators of the senior’s tourist activity in Poland and in others European countries, Journal of Education, Health, and Sport. 6(10): 680-698. ISSN 2391-8306.
16. M. Duplaga, Znaczenie technologii wspomagających w życiu osób w starszym wieku, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2011.
17. M. Popiel, Odpowiedzialna oraz zrównoważona turystyka szansą na aktywizację osób niepełnosprawnych, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2015.
18. Oficjalna strona internetowa Białowieskiego Parku Narodowego <https://www.bpn.com.pl/> (dostęp 04.09.2023).
19. Oficjalna strona internetowa Ekocentrum Parku Narodowego Gór Stołowych <https://ekocentrum.pnngs.com.pl/> (dostęp 04.09.2023).
20. Oficjalna strona internetowa Europejskiej Sieci na Rzecz Turystyki Dostępnej <https://www.accessibletourism.org/> (dostęp 04.09.2023).
21. Oficjalna strona internetowa Kampinoskiego Parku Narodowego, <https://www.kampinoski-pn.gov.pl/> (dostęp 04.09.2023).
22. Oficjalna strona internetowa Karkonoskiego Parku Narodowego <https://kpnmab.pl/> (dostęp 04.09.2023).
23. Oficjalna strona internetowa Ojcowskiego Parku Narodowego, <http://www.ojcowskiparknarodowy.pl/> (dostęp 04.09.2023).
24. Oficjalna strona internetowa Ośrodka Rozwojowo-Wdrożeniowego Lasów Państwowych w Bedoniu, <https://www.bedon.lasy.gov.pl/cos-wiecej-o-turystyce#.YVLFgLgzabj> (dostęp 04.09.2023).
25. Oficjalna strona internetowa Parku Narodowego „Bory Tucholskie”, <https://www.pnbt.com.pl/> (dostęp 04.09.2023).

26. Oficjalna strona internetowa Parku Narodowego „Ujście Warty”,
<https://www.pnujsciewarty.gov.pl/357,informacje-ogolne> (dostęp 04.09.2023).
27. Oficjalna strona internetowa Pienińskiego Parku Narodowego <https://www.pieninypl.pl/>
(dostęp 04.09.2023).
28. Oficjalna strona internetowa PLANET ABLED, <https://planetabled.com/> (dostęp
04.09.2023).
29. Oficjalna strona internetowa Roztoczańskiego Parku Narodowego
<https://roztoczanskipl.pl/pl/> (dostęp 04.09.2023).
30. Oficjalna strona internetowa Towarzystwa Opieki nad Ociemniałymi LASKI
<https://www.laski.edu.pl/> (dostęp 04.09.2023).
31. Oficjalna strona internetowa Wheel of World <https://gowheeltheworld.com/> (dostęp
04.09.2023).
32. Oficjalna strona internetowa Wielkopolskiego Parku Narodowego,
<https://www.wielkopolskipl.pl/> (dostęp 04.09.2023).
33. Oficjalny portal informacyjny PTTK „Turystyka dostępna dla wszystkich”,
<http://www.turystykadlawszystkich.pl/index.php> (dostęp 04.09.2023).
34. Polskie Parki Narodowe, Nasze Parki Narodowe, Kwiecień 2020, Folder powstał w ramach
projektu POIS.02.04.00-00-0001/15 „Promocja Parków Narodowych Jako marki”.
35. R. Kayess, P. French, (2008) Out of Darkness into Light? Introducing the Convention on
the Rights of Persons with Disabilities, „Human Rights Law Review” nr 8.
36. Światowy raport o niepełnosprawności – podsumowanie, „Niepełnosprawność –
zagadnienia, problemy, rozwiązania” Nr I/2013(6).
37. United Nations World Tourism Organization, San Marino Declaration on Accessible
Tourism, Republic of San Marino 2014
[http://www.accessibletourism.org/resources/sanmarinodeclarationonaccessibletourismfi
nal1.pdf](http://www.accessibletourism.org/resources/sanmarinodeclarationonaccessibletourismfinal1.pdf) (dostęp 04.09.2023).
38. United Nations World Tourism Organization, Manual on Accessible Tourism for All –
Public-Private Partnerships and Good Practices, 2015, www.unwto.org (dostęp
04.09.2023).
39. W. Kacprzyk, Turystyka w Lasach Państwowych. Tom I. Lasy bez barier – obiekty
terenowe, Nowy Bedoń: Ośrodek Rozwojowo-Wdrożeniowy Lasów Państwowych, 2015.
40. W. Kacprzyk, Turystyka w Lasach Państwowych. Tom III. Lasy bez barier – obiekty
kubaturowe, Nowy Bedoń: Ośrodek Rozwojowo-Wdrożeniowy Lasów Państwowych,
2016.
41. W. Van Gordon, E. Shonin & M. Richardson (2018) Mindfulness and Nature,
Mindfulness 9.
42. Z. Kruczek, K. Przybyło-Kisielewska (2019) Ruch turystyczny w parkach narodowych
i konsekwencje nadmiernej frekwencji odwiedzających w Parki Narodowe i Otoczenie
Społeczno-Gospodarcze, Skazani Na Dialog, Wyższa Szkoła Turystyki i Ekologii.

VII.IV. Netografia

1. http://ceish.icm.edu.pl/ceish/element/bwmeta1.element.ojs-doi-10_14746_ikps_2017_18_03/c/14308-14751.pdf
2. <https://tdw.pttk.pl/>
3. <https://gowheeltheworld.com/>
4. <https://kpnmab.pl/transport-i-ulatwienia-dostepu>
5. <https://sites.ed.gov/idea/>
6. <https://tpn.pl/wspieraj/wolontariat>
7. <https://www.accessibletourism.org/>
8. <https://www.funduszeuropejskie.gov.pl/strony/o-funduszach/fundusze-europejskie-bez-barier/dostepnosc-plus/koordynatorzy-dostepnosci/>
9. <https://www.gov.pl/web/cyfryzacja/baza-wiedzy-o-dostepnosci>
10. <https://www.laski.edu.pl/>
11. <https://www.lasy.gov.pl/pl/informacje/aktualnosci/oferty-wypraw-takze-dla-osob-z-niepelnosprawnosciami>
12. <https://www.lasy.gov.pl/pl/nasze-lasy/obiekty-czesciowo-dostosowane-do-potrzeb-osob-z-niepelnosprawnosciami>
13. <https://www.pot.gov.pl/pl/nowosci/wiadomosci-z-pot/znamy-zwyciezcow-xiii-konkursu-na-najlepsze-centrum-informacji-turystycznej>
14. <https://www.w3.org/Translations/WCAG21-pl/>
15. <https://www.prnewswire.com/news-releases/disability-travel-generates-173-billion-in-annual-spending-300121930.html>
16. <https://oecd.org>
17. <https://www.funduszeuropejskie.gov.pl/strony/o-funduszach/fundusze-europejskie-bez-barier/dostepnosc-plus/certyfikacja-dostepnosci/inne-dokumenty/>
18. <https://www.gov.pl/web/dostepnosc-cyfrowa/jak-zbadac-czy-strona-www-jest-dostepna-cyfrowo>
19. <https://cotg.pttk.pl/>
20. https://firr.org.pl/wp-content/uploads/2018/04/ACAD_podrecznik.pdf